

Humor in lekenpraatjes. De ontwikkeling en toepassing van een humoranalysemodel voor toespraken

Tommy Hopstaken & Jaap de Jong

Welke rol speelt humor in lekenpraatjes? Voor promovendi kan het in meerdere opzichten voordelig werken om humor in hun lekenpraatjes te gebruiken. De vraag is hoe promovendi in de praktijk van dit retorische middel gebruik maken. Om deze vraag voor lekenpraatjes (en eventueel andere toespraakcorpora) te kunnen beantwoorden is een analyse-instrument nodig. In dit artikel is zo'n humoranalysemodel ontwikkeld. Hiermee kunnen de hoeveelheid en de soorten humor in een toespraak geanalyseerd worden. De basis van het model is een lijst met 42 humortechnieken (manieren om gelach op te wekken), verdeeld over 4 humorcategorieën (Taal, Logica, Identiteit en Non-verbale/Fysieke humor). Aan de techniekenlijst liggen klassieke (Cicero, De Oratore) en moderne (het humoronderzoek van Berger 1993, 1995, 2006) bronnen ten grondslag.

Om het model te testen is een corpus geanalyseerd van 30 lekenpraatjes, afkomstig van de TU Delft en de Universiteit van Wageningen. Besproken wordt welke technieken gebruikt worden en hoe vaak. De promovendi blijken beperkt gebruik te maken van humor. Humor uit de categorie Logica wordt het meeste ingezet, gevolgd door Taal en Identiteit.

1 Inleiding¹

“Weldadig en bijzonder nuttig is het effect van scherts en humor”, schreef Cicero al in zijn redenaarshandboek *De Oratore*, p. 170. Nederlandse adviseurs denken er vandaag de dag niet veel anders over: “Humor bevordert de spijsvertering”, grapt een modern adviesboek voor sprekers (zie Andeweg & De Jong, 2004, p. 118). Door regelmatig te lachen worden de mentale en fysieke gezondheid gesterkt, aldus Martin (2007) die in zijn overzicht van sociaal-psychologisch onderzoek naar humor.

Een spreker kan humor gebruiken als retorische techniek om een publiek te overtuigen, te prikkelen of te boeien. Professionele sprekers weten dat en beheersen de kneepjes van het effectief inzetten van humor en stijlmiddelen (Greatbatch & Clark, 2003). Sprekende professionals zijn zich echter niet altijd van de effectiviteit van humor bewust.

Eerdere onderzoeken (zie bijvoorbeeld Zweekhorst, 2006 of Van de Mierop, De Jong & Andeweg, 2008) namen de sprekerskwaliteiten van een specifieke groep sprekende professionals onder de loep: de ingenieurs. Die studies richtten zich voornamelijk op de effectiviteit van de inleiding en het slot in hun presentaties. De resultaten werden gebruikt om ingenieurs te adviseren over het geven van toespraken of presentaties. Deze studies waren onder meer gericht op een corpus ‘lekenpraatjes’. Een lekenpraatje is een korte presentatie van tien tot vijftien minuten die voorafgaat aan een promotie. In een lekenpraatje proberen de promovendi in begrijpelijke taal aan een niet ter zake kundig publiek (familie, vrienden, kennissen) uit te leggen op welke studie ze promoveren.

Dit onderzoek bouwt voort op het corpus lekenpraatjes van Zweekhorst, 2006 (uitsluitend van bètawetenschappers). Alleen staan niet de inleiding en het slot, maar het gebruik van humor centraal. Zeker aan het begin van een zenuwslopende promotieplechtigheid kan humor positief uitwerken op publiek en promovendus. Retorisch

gezien lijkt het voor de promovendus dus verstandig te zijn humor in te zetten in een lekenpraatje. De vraag is nu hoe de promovendus het retorisch potentieel van humor in de praktijk benut. Deze kwestie valt uiteen in een drietal vragen. De eerste vraag luidt:

- Met welk instrument kan het gebruik van humor in toespraken bepaald worden?

Eerdere onderzoeken ontwikkelden een exordium- en peroratiomodel (Andeweg & De Jong, 2004, resp. Zweekhorst, 2006, en De Jong & Andeweg, 2008) om het retorisch gedrag van sprekers in inleiding en slot van toespraken te analyseren. Een vergelijkbaar humoranalysemodel voor toespraken bestond nog niet en is nu ontwikkeld. Zo'n model kan antwoord geven op de twee andere vragen die centraal staan in dit onderzoek:

- Hoeveel humor gebruiken promovendi in hun lekenpraatjes?
- Welke soorten humor (categorieën en technieken) gebruiken promovendi in hun lekenpraatjes?

Door het instrument toe te passen op de casus van lekenpraatjes kan tevens een beeld verkregen worden van de bruikbaarheid van dit model. Paragraaf 2 zet op basis van klassieke en moderne adviesliteratuur kort uiteen wat humor in toespraken kan behelzen. Ook wordt aannemelijk gemaakt dat humor een rol kan spelen in lekenpraatjes. In paragraaf 3 wordt de kern van het ontwikkelde humoranalysemodel beschreven: de indeling in humorcategorieën en -technieken (soorten humor). Paragraaf 4 behandelt een stappenplan om tot een humoranalyse te komen. Daarna wordt het opgestelde model toegepast op het corpus lekenpraatjes (paragraaf 5). In de laatste paragraaf wordt de waarde van het humormodel nog eens kritisch onder de loep genomen.

2 Humor in toespraken

Humor is een begrip dat zich lastig laat definiëren. Dat komt door de veelheid aan invalshoeken en onderzoeksgebieden waarin humor behandeld wordt. Voor humor in toespraken is echter één (in bijna alle literatuur terugkomend) kenmerk erg belangrijk: het feit dat er om humor gelachen wordt. In dit onderzoek is aangenomen dat wanneer er gelachen wordt tijdens een toespraak, er – per definitie – iets humoristisch gebeurt. Humor wordt dus gevonden door het perlocutionaire effect (namelijk lachen) op te sporen en te analyseren. Eerdere humoronderzoeken (zie bijvoorbeeld Greatbatch & Clark, 2002, 2003) hebben deze vorm van humor opsporen ook al gebruikt: een individuele glimlach of lach werd buiten beschouwing gelaten, maar een gezamenlijke lach van meerdere personen in het publiek werd als effect van humor beschouwd.

2.1 Humor en retorica: de adviesboeken

Het advies om humor te gebruiken in toespraken is in veel adviesboeken te vinden. Al in de klassieke retorica beschreven Cicero en Quintilianus de kracht die humor in een redevoering kan hebben. Cicero was van deze twee het meest uitgesproken en positief over het gebruik van humor. In *De Oratore* behandelt hij verschillende vormen van humor. Hij onderscheidt twee hoofdsorten: verbale humor (humor op basis van taal, zoals woordgrappen, overdrijvingen, etc.) en inhoudelijke humor (humor op basis van

gebeurtenissen). Opvallend aan Cicero's verhandeling is dat de meeste voorbeelden die hij geeft vandaag de dag nog steeds fris en grappig zijn, bijvoorbeeld:

Een enthousiaste balspeler vernielt 's nachts godenbeelden. Als hij niet komt opdagen op een wedstrijd, wordt van hem gezegd: "hij heeft een arm gebroken". (Cicero, 1989, p. 182)

Soort humor (categorie): Verbale humor

Specifieke humortechniek: Woordspeling

In de moderne adviesliteratuur (van de laatste decennia) is het advies om humor te gebruiken in toespraken populair (zie voor een samenvatting van de adviesliteratuur: Andeweg & De Jong, 2004, p. 93). Humor krijgt vele functies toegedicht. Een spreker kan humor inzetten om een band te smeden tussen hem en het publiek, om aandacht te trekken, de welwillendheid te vergroten en een sfeer te creëren waarin het publiek zich fijn voelt. De meeste adviesboeken geven echter ook aan dat er nogal wat risico's kleven aan het gebruik van humor. Zo moet humor, wil het slagen, met mate toegepast worden, goed gebracht worden (het eist enige vaardigheid en oefening), functioneel zijn, passen bij het genre en inspelen op het publiek.

In de moderne retorische benadering van humor valt vooral de Amerikaanse humoronderzoeker Arthur Asa Berger op. Berger (1993) stelde een lijst op met 45 technieken waarmee een spreker een publiek aan het lachen kan krijgen. Deze lijst is primair ontworpen om humoristische teksten te analyseren.² Voor zover bekend is er geen uitgebreidere lijst te vinden dan die van Berger. Een voorbeeld van een humortechniek (Berger, 1993, p. 25):

Een boom is een voorwerp dat jarenlang vast staat op één plek en dat vervolgens plotseling voor een auto met een vrouwelijke chauffeur springt.

Soort humor (categorie): Taal

Specifieke humortechniek: Definitie

Berger's lijst is daarmee vergelijkbaar met de lijst van Cicero. Beide lijsten zijn daarom als uitgangspunt genomen voor de ontwikkeling van een humoranalysemiddel. De lijsten vertonen veel overeenkomsten, maar vullen elkaar zeker ook aan (zie ook paragraaf 3). Het grote verschil tussen beide lijsten is dat Cicero zijn adviezen heeft gebaseerd op de sprekerspraktijk van zijn tijd. Berger putte uit een corpus van diverse media. Berger benadrukt dat met zijn lijst humor in alle genres (dus ook toespraken) geïdentificeerd kan worden. Hij pleit er zelfs voor de lijst voor retorische analyses in te zetten (Berger, 1995, pp. 51-53).

2.2 Effecten van humor: sociaalwetenschappelijk onderzoek

Adviesboeken zijn zelden op een solide wetenschappelijk fundament gebaseerd, maar vaker op de (sprekers)ervaringen van de auteurs en de opvattingen van eerdere adviseurs. Toch hebben die ervaringen (wat betreft de effecten van humor) veel gemeen met de resultaten die uit onderzoeken blijken. Uit sociaalwetenschappelijk onderzoek (o.a. Martin, 2007, Greatbatch & Clark, 2003) komt naar voren dat humor de aandacht pakt, de sfeer prettiger maakt en een groepsband smeedt. En (gevoel voor) humor blijkt daarnaast ook stressverlagend te zijn en goed voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid van de spreker. Humor kan bovendien belangrijke punten in een tekstverloop benadrukken. Het kan de retentie stimuleren: als mensen terug denken aan een

toespraak die ze gehoord hebben, onthouden ze vaak de humoristische momenten. Het publiek zal, bovendien als het moet lachen, minder kritisch naar de inhoud van een boodschap luisteren. Daar kan een spreker strategisch gebruik van maken.

Maar naast deze positieve effecten (voor zowel spreker als publiek), zijn er ook in onderzoek vastgestelde risico's aan het gebruik van humor. Als met humor een bepaalde groep (in het publiek) wordt beledigd, kan dat nadelige gevolgen hebben voor het ethos van een spreker. Zijn geloofwaardigheid en betrouwbaarheid komen dan in het gedrang, zo blijkt uit experimenteel onderzoek (Martin, 2007). Het is bovendien voor sommige mensen lastig om een goede grap te maken; humor vergt enige aanleg of in ieder geval vaardigheid. Bovendien kan humor die 'te intelligent' is en die het publiek niet begrijpt zorgen voor verontwaardiging en een onbehaaglijk gevoel.

Wie deze voor- en nadelen afweegt, kan tot de conclusie komen dat humor van belang is in Nederlandse lekenpraatjes. Humor kan belangrijke elementen uit het verhaal benadrukken en het publiek zal aan humor gekoppelde passages beter onthouden. Humoristische elementen in een lekenpraatje kunnen ook zorgen voor ontspanning bij de spreker: de stress voor de daadwerkelijke promotie kan er door verlicht worden. Daarnaast kan een promovendus zichzelf (en zijn vakgebied) in een positief daglicht zetten door een inhoudelijk goede en aantrekkelijke presentatie te houden. Lekenpraatjes lijken daarom een geschikt corpus om het hierna te ontwikkelen humoranalysemodel mee te toetsen. Hoe zetten promovendi dit middel ook daadwerkelijk in?

3 Humortechnieken: de basis van het analysemodel

Humortechnieken vormen de basis van het humoranalysemodel. Door te analyseren welke humortechnieken frequent worden gebruikt, kan de typerende humorstijl van een spreker, toespraak of genre bepaald worden. Drie grote humortheorieën (incongruïteitstheorie, superioriteitstheorie en ventieltheorie, zie voor een overzicht hiervan: Kuipers, 2001 of Attardo, 1994) verklaren al *waarom* mensen lachen, maar *hoe* (met welke techniek) een spreker die lach precies kan opwekken, was nog niet duidelijk.

Om hier duidelijkheid in te scheppen wordt in dit onderzoek het antwoord gezocht in de klassieke en moderne retorica. Aan de hand van twee belangrijke auteurs is een lijst opgesteld met humortechnieken (zie figuur 1). Cicero vertegenwoordigt de klassieke retorica, omdat hij de enige uit die periode is die een uitgebreide en heldere verhandeling schrijft over humor en een groot aantal concrete humortechnieken noemt. Cicero onderscheidde twee hoofdsoorten: Verbale Humor (humor op basis van taal en formulering) en Inhoudelijke Humor (Humor op basis van een gebeurtenis).

Berger (1993, 1995, 2006) vertegenwoordigt de moderne retorica. Hij stelde een lijst op met 45 technieken waarmee een spreker een publiek aan het lachen kan krijgen. Voor zover bekend bestaat er geen vergelijkbare lijst.³ Berger meent dat met zijn lijst alle vormen van humor geduid kunnen worden (Berger, 1995). Berger onderscheidt niet twee, maar vier hoofdsoorten van humor. Humor op basis van Taal (komt overeen met Cicero's Verbale Humor), humor op basis van Identiteit, humor op basis van Logica (Identiteit en Logica komen overeen met Cicero's categorie Inhoudelijke Humor) en Non-verbale/fysieke humor (niet expliciet door Cicero benoemd).

Bergers onderscheid van de vier categorieën is als uitgangspunt genomen, omdat alle technieken die Cicero noemt hier goed in te plaatsen zijn (andersom niet: Cicero noemt bijvoorbeeld geen technieken die passen onder Bergers categorie Non-verbale/fysieke humor). Onder iedere categorie valt een aantal meer toegespitste humortechnieken. Die technieken kunnen intentioneel (doelbewust) ingezet zijn (zoals

een *Woordspeling*), maar ze kunnen een spreker ook overkómen (zoals de techniek *Fouten*; een powerpointpresentatie die blijft hangen).

De humorcategorieën en -technieken van Cicero en Berger zijn met elkaar gecombineerd tot een nieuwe lijst. Berger heeft 32 aanvullingen op Cicero's lijst, bijvoorbeeld de humoristische *Belediging*. Maar andersom bevat de lijst van Cicero ook weer 6 technieken die niet bij Berger zijn terug te vinden zoals de techniek *Iets ondeugdelijks een mooi klinkende naam geven*:

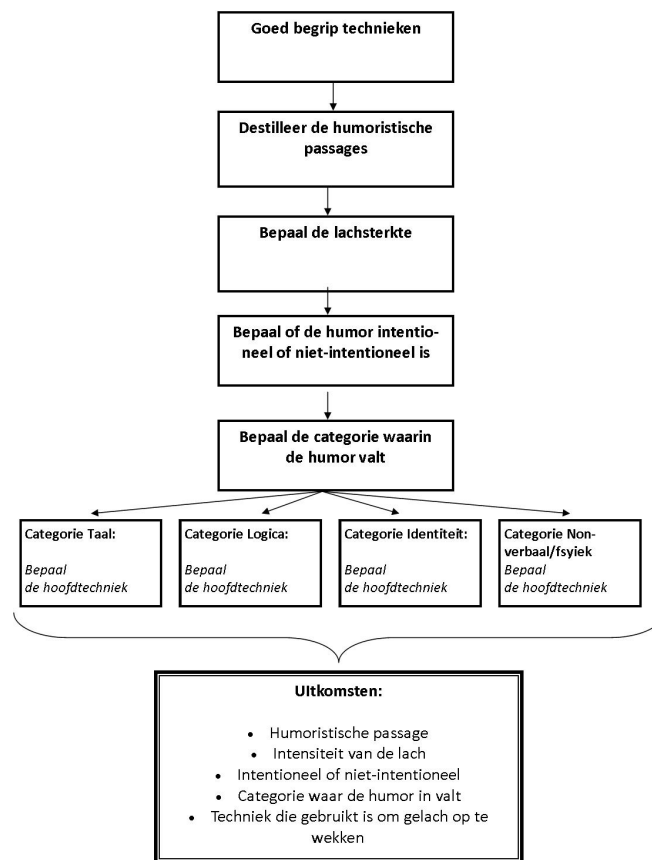
Een officier heeft niet meegedaan aan een veldslag. Daarvoor kreeg hij een berisping van de veldheer. Toen de man naar de reden vroeg van deze openbare berisping en betoogde dat hij in het legerkamp was achtergebleven om er een wakend oog op te houden, zei de veldheer: "Ik houd niet van overijverige mensen!"
(Cicero, 1989)

Tabel 1 Basis van het humoranalysemodel. Een lijst met humorcategorieën en – technieken.

	Taal	Logica	Identiteit	Non-verbaal/fysiek
<i>Klassiek en modern (Berger en Cicero)</i>	Overdrijving	Vergelijking	Karikatuur	
	Ironie	Niet uitgekomen verwachting	Ontmaskering	
	Iets te letterlijk nemen			
	Woordspeling Snedige repliek Ridiculiseren			
<i>Modern (Berger)</i>	Allusie	Absurditeit	Transformatie	Achtervolging
	Bombastisch taalgebruik	Fouten	Burlesk	Slapstick
	Definitie	Komische opsomming	Zonderling	Snelheid
	Kinderachtigheid	Toevalligheid	Schaamte	
	Belediging	Onwetendheid	Misvormde personages	
	Sarcasme Satire	Herhaling Starheid	Imitatie Parodie Schaal Generalisatie	
<i>Klassiek (Cicero)</i>	Spitsvondige verklaring voor een naam	Anekdote	Bewust iemands woorden verkeerd opvatten	
	Spreekwoordelijke uitdrukking		Opmerkingen die passen bij iemands aard of omstandigheden	
	Iets ondeugdelijks een mooi klinkende naam geven			

4 Stappenplan voor een humoranalyse

De lijst met humorcategorieën en -technieken is het fundament van het humoranalysemodel. Om een goede analyse te maken, is een stappenplan opgesteld dat een codeur langs moet lopen. Figuur 2 toont hoe dat stappenplan in elkaar zit. De eerste stap is hierin vrij evident, maar toch een van de belangrijkste: het inlezen in de verschillende categorieën en technieken. Studenten in de eindfase van een taalstudie blijken na twee uur inlezen het instrument te kunnen gebruiken.

Figuur 2 Stappenplan voor een humoranalyse

Voordat er een techniek gezocht kan worden bij een humoristische passage uit een toespraak, moet een codeur echter eerst besluiten welke passages überhaupt humoristisch zijn (stap 2). Dat gebeurt met de inzichten uit het applausonderzoek (Atkinson, 1984) en het humoronderzoek (Greatbatch & Clark 2003, 2004 & 2005). Om humoristische momenten uit een toespraak te destilleren, wordt het perlocutionaire effect bepaald: humoristische passages zijn die passages die net voor een hoorbare gezamenlijke lach van minimaal enkele leden van het publiek plaatsvinden.

Ook wordt de lachsterkte bepaald (stap 3). Het is aannemelijk dat de lachsterkte iets zegt over de effectiviteit van een humortechniek: hoe harder een publiek lacht, hoe beter een techniek zijn werk heeft gedaan. De lachintensiteit is ingedeeld in drie sterktes: zwakke lach (1), middelmatige lach (2), sterke lach (3).

Na het meten van de lachsterkte bepaalt de codeur of de humor in de humoristische passage intentioneel of niet-intentioneel is (stap 4); voor het verschil tussen intentionele en niet-intentionele humor, zie Raskin, 1985. Vervolgens plaatst hij de humor binnen een van de vier categorieën (stap 5): Taal, Logica, Identiteit of Non-verbaal/fysiek. Als laatste (stap 6) kent hij aan iedere humoristische passage een humortechniek toe (wat maakt dat het publiek lacht?).

Een voordeel van dit stappenplan is dat het de codeur stimuleert van groot naar klein te denken. Hij moet namelijk eerst bepalen in welke categorie de humor valt. Zo blijft er dus een beperkt aantal technieken over. Vervolgens kiest hij alleen uit de overblijvende technieken, dus de technieken uit de andere categorieën zaaien geen twijfel meer.

5 Toepassing op corpus: betrouwbaarheid en resultaten

Met het humoranalysemodel is een corpus lekenpraatjes geanalyseerd. Het corpus bestaat uit 30 praatjes (15 van de TU Delft, 15 van de Wageningen Universiteit) die zijn opgenomen op video. De opnames lieten zien (en horen) wat een spreker zegt of doet als het publiek lacht. De codeur noteert de humoristische passages met behulp van stap 2 uit het stappenplan. Vervolgens geeft hij bij iedere passage vier elementen aan: de lachsterkte, de intentionaliteit van de humor, de humorcategorie, de humortechniek en eventueel een korte toelichting. Een voorbeeld:

En u heeft natuurlijk allemaal mijn boek gelezen, dat is hoofdstuk twee.
Sterkte: 2
Intentionele humor
Categorie: Taal
Techniek: Ironie
Toelichting: hier wordt het tegenovergestelde bedoeld

De uitkomst van de analyse van het corpus geeft antwoord op de twee belangrijkste vragen uit dit onderzoek: hoeveel humor wordt gebruikt in lekenpraatjes en welke soorten humor gebruiken de promovendi? Daarnaast verschaft het enig inzicht in de lachintensiteit van de afzonderlijke technieken en in de intentionaliteit van de humor.

5.1 Betrouwbaarheid analysemodel

Om te bepalen hoe betrouwbaar de resultaten zijn die uit de analysemethode voortkomen, is een betrouwbaarheidstoets gedaan. Uit 78 geanalyseerde humoristische passages is een steekproef genomen van 24 passages. Deze steekproef is voorgelegd aan een tweede codeur. Uit de test blijkt dat de intercodeursbetrouwbaarheid bij het scoren van niet-intentionele of intentionele humor 100% is. Bij het toekennen van de humorcategorie zijn de overeenkomsten ook groot: er is 92% overeenstemming tussen de codeurs. Het toekennen van de afzonderlijke technieken levert een Cohen's Kappa van 0,65 op. Dat is voor verbetering vatbaar, maar geldt toch nog als een redelijke mate van betrouwbaarheid. Aangezien er geen betrouwbaarheidstest uitgevoerd is op het

meten van de lachintensiteit van humor worden de resultaten op dit punt wel gemeld, maar niet in de conclusies opgenomen.

5.2 Hoeveelheid humor

Tabel 2 toont welke technieken de promovendi gebruiken en hoe vaak de verschillende technieken voorkomen. In het hele corpus van 30 lekenpraatjes zijn 78 humoristische momenten geteld (hierbij maken de promovendi gebruik van 22 verschillende technieken). 2,8% van het totaal aantal woorden in het corpus (64.404 woorden) maakt deel uit van een als humoristisch gelabelde passage. Per spreker verschilt het echter sterk hoeveel humor er gebruikt wordt. Bij een aantal sprekers (acht in totaal) lacht het publiek geen enkele keer, bij anderen (drie sprekers) wel tien keer of vaker.

Tabel 2 Hoeveelheid humor en lachsterkte

Techniek	Aantal	Gem. Sterkte	Techniek	Aantal	Gem. Sterkte
Geestige repliek	2	2,5	Starheid	3	2,7
Ironie	5	2,2	Fouten	8	1,6
Overdrijving	5	1,8	Niet uitgekomen verwachtingen	14	1,7
Definitie	3	1,3	Vergelijking	7	1,3
Bombastisch taalgebruik	1	1			
Iets ondeugdelijks een mooi klinkende naam geven	3	1			
Iets te letterlijk nemen	3	1,3			
Ridiculiseren	2	1,5			
TAAL	24	1,6	LOGICA	32	1,8
Generalisatie	2	1	Slapstick	2	3
Ontmaskering	9	2,3			
Schaamte	1	1			
Onwetendheid	3	1			
Schaal	1	1			
Imitatie	1	1			
Misvormde personages	1	1			
Zonderling gedrag	1	3			
Karikatuur	1	1			
IDENTITEIT	20	1,3	NON VERBAAL/FYSIEK	2	3
TOTAAL	78	1,7			

Tussen de lekenpraatjes op de TU Delft en de Wageningen Universiteit valt een verschil te constateren. In Wageningen wordt minder humor gebruikt dan in Delft (12 humoristische passages in slechts 1,5 % van de woorden in het Wageningse corpus versus in Delft 66 passages in 4,2% van de woorden).

5.3 Humorcategorieën

Hoe is de humor over de categorieën verdeeld (zie tabel 3)?

Tabel 3 Gebruik van humorcategorieën

Categorie	Aantal keer gebruikt	%
Taal	24	31
Logica	32	41
Identiteit	20	26
Non-verbaal/fysiek	2	2
Totaal	78	100

Humor uit de categorie Logica wordt het vaakst gebruikt (41% van alle humoristische passages, verdeeld over 4 technieken). Een voorbeeld:

Dit is misschien wel de meest saaie sheet, maar ik vertel 'm toch even.

Categorie: Logica

Techniek: Niet uitgekomen verwachting

De categorieën Taal (24 passages [31 % van het totaal], verdeeld over 8 technieken) en Identiteit (20 passages [26% van het totaal], verdeeld over 9 technieken) ontkomen elkaar niet veel. Non-verbale/fysieke humor komt zo weinig voor dat we die verder buiten beschouwing laten.⁴

Voegen we hierbij de gegevens van de *lachsterkte* (1 is zwak, 3 is sterk), dan zien we het volgende beeld. De categorieën die het minste gelach opwekken worden ook het minste gebruikt. Humor uit de categorie Logica wordt het vaakst gebruikt (41% van de gevallen) én er wordt het meest en hardst om gelachen. Humor uit de categorie Identiteit wordt het minst gebruikt (25,6 % van de gevallen) en de gemiddelde lachintensiteit is van deze categorie het laagste. De categorie Taal zit er qua voorkomen en lachsterkte tussenin.

5.4 Humortechnieken

Welke technieken gebruiken de promovendi het vaakst? Binnen de vier categorieën zijn er maar een paar technieken die relatief vaak voorkomen: de rest wordt niet of maar één keer gebruikt. Een techniek die de promovendi vaak gebruiken (14 keer) is de *Niet uitgekomen verwachting* (zie ook het voorbeeld hierboven). De *Ontmaskering* (9 keer gebruikt), *Fouten* (8 keer) en *Vergelijking* (7 keer) komen ongeveer even vaak voor in dit corpus. Enkele voorbeelden van deze technieken:

Of je moeder heeft er in dit geval tekort aan. Dus tijdens haar zwangerschap van jou, heb je dus kans dat je ook een slecht ontwikkeld brein krijgt. Dat heet mentale retardatie. ... Daar gaat mijn proefschrift allemaal niet over. Dus tot nu toe mag je gewoon alles vergeten.

Categorie: Logica

Techniek: Niet uitgekomen verwachting

Op het plaatje is schematisch getoond hoe deze specifieke vorm van ... [beamer valt uit, TH en JdJ]... Oh, dat ging mis, zeg. ... Ja, haha! , co-productie werkt.

Categorie: Logica

Techniek: Fouten

Bij alle humoristische passages waarin de paranimfen een rol speelden, was de lachintensiteit groot. Een voorbeeld:

En Jelle Koch zal nu laten zien wat een onhandigheid is als je een offshore wind turbine in twee stukjes gaat proberen te ontwerpen [paranimf breekt model van een windmolen in tweeën, TH en JdJ].

Sterkte: 3 (+ applaus)

Techniek: Slapstick

Toelichting: Paranimf breekt op slapstickachtige manier de modelmolen

In de geanalyseerde lekenpraatjes waren 67 humoristische uitingen vormen van intentionele humor. 11 uitingen waren niet-intentioneel. In de meeste gevallen was goed te bepalen of de humor intentioneel of niet-intentioneel was, zoals blijkt uit de volgende twee voorbeelden:

Intentioneel: Offshore wind is ook in Nederland. Twee weken geleden op Stille Zaterdag is met veel kabaal de eerste paal geslagen bij Egmond aan Zee.

Niet-intentioneel: En wat ongeveer verwacht wordt is dat... Oh wacht, ik vergeet iets [dimt het licht]...

In totaal zijn er 22 humortechnieken een of meerdere keren gebruikt. 20 technieken komen niet voor, namelijk: *Woordspeling, Allusie, Kinderachtigheid, Belediging, Sarcasme, Satire, Spitsvondige verklaring voor een naam, Spreekwoordelijke uitdrukking, Absurditeit, Komische opsomming, Toevalligheid, Herhaling, Anekdote, Transformatie, Burlesk, Parodie, Bewust iemands woorden verkeerd opvatten, Opmerkingen die passen bij iemands aard of omstandigheden, Achtervolging* en *Snelheid*.

6 Conclusie en discussie

In deze studie is een humoranalysemodel ontwikkeld. Met dit instrument kan bepaald worden hoeveel humor in een toespraak gebruikt wordt en welke soorten humor dat zijn. Het model is getest op een corpus lekenpraatjes. Daaruit bleek vervolgens wat de waarde is van het model.

6.1 Humor in lekenpraatjes

Uit de resultaten van de analyse van dertig lekenpraatjes bleek dat er 78 momenten gevonden zijn waarop gelachen is. Dat is gemiddeld 2,6 keer per praatje. Of dit veel of weinig is moet uit vervolgstudies blijken. Als gemiddelde lijkt het niet erg hoog.

In de Wageningse lekenpraatjes is minder humor te constateren dan in de Delftse. Een verklaring is wellicht een verschil in karakter van het lekenpraatje tussen beide universiteiten. Het lekenpraatje valt in Wageningen binnen de officiële ceremonie. Een promovendus moet binnen 14 minuten zijn praatje houden en wordt binnengebracht en afgehaald door de pedel. In Delft valt het lekenpraatje buiten de ceremonie en is de sfeer minder formeel. Die lossere sfeer zou uitnodigender kunnen zijn voor gebruik van humor

Soorten humor in het onderzochte corpus

Wat typeert de onderzochte lekenpraatjes? Humor uit de categorie Logica (waarin gespeeld wordt met verwachtingen over de normale gang van zaken en logica) vervult de grootste rol in de lekenpraatjes. Meest gebruikte technieken waren binnen deze categorie *Niet uitgekomen verwachting*, *Fouten* en *Vergelijking*. Humor uit de categorie Taal komt op de tweede plaats (waarbij een relatief groot aantal technieken enkele keren gebruikt zijn, onder meer *Ironie* en *Overdrijvingen*). Categorie Identiteit komt ongeveer even vaak voor (met als belangrijkste techniek *Ontmaskering*). Humor uit de categorie Non-verbaal/fysiek kwam slechts zeer zelden voor. Wat zijn de favoriete technieken? Meest gebruikt is *Niet uitgekomen verwachting*, gevolgd door drie ongeveer even populaire technieken: *Ontmaskering*, *Fouten* en *Vergelijking*.

20 technieken uit de lijst van het analysemodel worden niet gebruikt. Deels lijkt dit verklaarbaar: de technieken passen niet bij het karakter van een lekenpraatje of zijn te overdreven of aanvallend voor het publiek. Ze zouden schadelijk voor het imago van de jonge doctor kunnen zijn. Maar de *Woordspeling*, *Herhaling*, *Allusie* of *Spreekwoordelijke uitdrukking* lijken wel geschikt. Waarom deze technieken niet voorkomen is onduidelijk. Wellicht dat ze meer van de creativiteit en van de spreker vergen en diens vastbeslotenheid om humor toe te passen.

Het geringe gebruik van humor is niet geheel verrassend, aangezien de retorische doelen van een lekenpraatje vooral bestaan uit het informeren van het publiek over het eigen promotieonderzoek, waarbij het licht diverteren vooral een ondersteunend doel is (om de spanning bij de zenuwslappende wetenschappelijke promotie enigszins te breken). Wie zich daarnaast realiseert dat van de lachmomenten er ook nog eens 14 procent niet-intentioneel lijkt (toevallige humor, vaak tot stand gekomen door vergissingen) en dat bij tien sprekers slechts één of helemaal geen lachmoment te vinden valt, zou tot de conclusie kunnen komen dat in dit corpus en bij de meeste individuele sprekers sprake is van onderbenutting van het humorpotentieel. (Bij de spreker met de meeste humor in dit corpus is naar ons subjectieve oordeel nog geen *divertende overspraak*: de humor droeg effectief bij aan zijn lekenpraatje). Het wachten is echter op vergelijkingsstudies en systematisch verzamelde oordelen van luisteraars.

6.2 De waarde van het humoranalysemodel

Een humoranalysemodel voor toespraken bestond nog niet. Het model dat ontwikkeld is, is bedoeld als een aanvulling op reeds bestaande modellen (zoals het exordium- of peroratiemodel) die meer zicht kunnen bieden op retorische strategieën van sprekers en typerende eigenschappen van speechgenres. Het model werkt goed. Twee onafhankelijke codeurs wisten het te hanteren, de overeenstemming in de analyse was groot, het stappenplan leidde tot weinig interpretatieve discussies en er waren geen humoristische gevallen die de codeurs niet wisten te benoemen. Het model is echter toch nog in ontwikkeling en we stellen tot slot enkele aspecten ter discussie.

Allereerst de definities van verschillende humortechnieken. Een ideaal analysemodel bestaat uit een lijst technieken die exclusief zijn (duidelijk van elkaar te onderscheiden, zonder enige overlap). Dat lijkt nu niet altijd het geval. Er zijn nog enkele technieken die enigszins op elkaar lijken en soms moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Uit de betrouwbaarheidstest bleek bijvoorbeeld dat het verschil tussen de technieken *Woordspeling* en *Iets te letterlijk nemen* niet geheel duidelijk was. Door de techniek *Iets te letterlijk nemen* te combineren met de *Woordspeling* tot één techniek, zou een groot deel van deze verwarring op te lossen zijn.

Bij het toekennen van de techniek aan een humoristische passage ontstaat soms twijfel bij de codeurs door de grote hoeveelheid technieken. Deze twijfel is echter op te vangen door de vaste stappenstructuur waarin de analyse plaatsvindt. Door van een humoristische passage eerst de categorie te bepalen (wat over het algemeen geen problemen oplevert), valt al een groot deel van de technieken af. Als eenmaal een categorie is gekozen, moet ook daarbinnen de techniek gevonden worden. Verwarring met technieken uit andere categorieën wordt daardoor verminderd.

Met de ontwikkelde methode is het lastig systematische ‘mislukte grappen’ te traceren. Een sterke kant van de wijze van analyseren is dat alle ‘geslaagde humor’ (passages waar een publiek om lacht, in onze definitie) gemakkelijk uit de tekst gehaald kan worden. Passages die wel een humortechniek bevatten, maar waar niet om gelachen wordt (‘mislukte humor’) vallen nu buiten het onderzoek. In een apart aanvullend onderzoek zou men die wel kunnen proberen te analyseren m.b.v. de techniekenlijst, zij het dat de analist zelf zal moeten gaan zoeken naar humortechnieken (hij krijgt geen objectieve *cue* in de vorm van een lach).

In dit onderzoek is een eerste stap gezet in de ontwikkeling van een nieuw humoranalysemodel voor toespraken. Een instrument dat gebruikt kan worden om de geheimen van retorisch begaafde sprekers te ontrafelen en erachter te komen hoe zij dat “weldadige en bijzonder nuttige effect van scherts en humor” bereiken. Of juist niet...

Noten

1. Met dank aan Bas Andeweg voor praktische ondersteuning bij de opnames van de Delftse lekenpraatjes en de commentaren op een eerdere versie van dit artikel.
2. Indirect zou een spreker de lijst ook kunnen gebruiken om een grap voor te bereiden (net zoals een lijst met stijlfiguren in een adviesboek).
3. Buijzen en Valkenburg (2004) gebruikten de humortechnieken van Berger ook voor hun onderzoek naar humor in reclames. We hebben er voor gekozen in dit onderzoek geen gebruik te maken van hun verdeling. Hun indeling is wel empirisch gevalideerd, maar wegens gerichtheid op reclame minder geschikt voor toepassing op toespraken. Buijzen en Valkenburg voerden een inhoudsanalyse uit op humoristische televisiespotjes. Met de resultaten van die analyse herverdeelden ze Bergers techniekenlijst (8 in plaats van 4 categorieën). Dat brengt met zich mee dat er humorcategorieën ontstaan die in reclames wellicht heel frequent voorkomen, maar in toespraken niet van toepassing zijn en zelden zullen voorkomen (bijvoorbeeld de categorieën Slapstick en Clowneske humor). Ons model is meer toegespitst op toespraken, vooral ook door toevoeging van Cicero’s technieken.
4. Technieken uit deze categorie hoeven overigens niet per definitie ‘woordloos’ te zijn. Het humoristische zit in *hoe* een spreker iets zegt (dus de gebruikte woorden worden dan meegeteld in de analyse) en niet zozeer in *wat* hij zegt (de andere drie categorieën).

Literatuur

- Andeweg, B. & Jong, J. de (2004). *De eerste minuten. Attentum, Benevolum en Docilem Parare in de inleiding van toespraken*. Den Haag: SDU uitgevers.
- Andeweg, B., Jong, J. de & Mieroop, D. van de (2007). Why teaching rhetoric to engineers? An empirical basis for training exordial and perorational skills. In Szentirmai, L. & Gyula Szarka, T. (Eds.), *Joining Forces in Engineering Education towards Excellence* (pp. 1-10). Miskolc: University of Miskolc.

- Atkinson, M. (1984). *Our Master's Voices. The Language and Body Language of Politics*. Londen etc.: Routledge.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.
- Berger, A.A. (1993). *An Anatomy of Humor*. New Brunswick, NJ etc.: Transaction Publishers.
- Berger, A.A. (1995). *Blind Men and Elephants. Perspectives on Humor*. New Brunswick, NJ etc.: Transaction Publishers.
- Berger, A.A. (2006). Laugh and the World Laughs with You: A Global Perspective on Humor. Geraadpleegd 2 juli 2008 op <http://globalmedia.emu.edu.tr/spring2006/11.%20Arthur%20Asa%20Berger%20full-text2.pdf>.
- Buijzen, M. & Valkenburg, P.M. (2004). *Developing a Humor Typology in Audio-visual Media*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Cicero (1989). *De oratore. Drie gesprekken over redenaarskunst, Weten – denken – spreken*. Vertaald en toegelicht door H.W.A. van Rooijen-Dijkman & A.D. Lee-man. Amsterdam.
- Clark, T., Fincham, R., Handley, K. & Sturdy, A. (2005). Establishing the play frame: humour in the client-consultant relationship. In *Evolution of Business Knowledge*. Geraadpleegd 4 september 2008 op http://www.ebkresearch.org/downloads/wp0503_tclark.pdf.
- Greatbatch, D. & Clark, T. (2002). Laughing with the gurus. *Business Strategy Review*, 13(3), 10-18.
- Greatbatch, D. & Clark, T. (2003). Displaying group cohesiveness: Humour and laughter in the public lectures of management gurus. *Human Relations*, 56(12), 1515-1544.
- Jong, J. de & Andeweg, B. (2008). "All's well that ends well", The problem of peroratio in ministerial speeches. In Dam, L., Holmgreen, L & Strunck, J. (Eds.), *Rhetorical Aspects of Discourses in Present-day Society* (pp. 31-50). Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Kuipers, G. (2001). *Goede humor, slechte smaak. Een sociologie van de mop*. Dissertatie. Universiteit van Amsterdam.
- Martin, R. A. (2007). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Amsterdam: Elsevier.
- Mieroop, D. van de, Jong, J. de & Andeweg, B. (2008). 'I want to talk about...' A Rhetorical analysis of the introduction of 40 speeches about engineering. *Journal of Business and Technical Communication*, 22(2), 186-210.
- Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht etc.: Reidel.
- Zweekhorst, F. (2006). *Hooggeleerde opponent, zeergeleerde opponent, hooggeachte leek*. Masterscriptie, Universiteit Leiden.

Hopstaken & De Jong